

Huomioita lintujen nimityksistä

Vanhimmistä lintujen nimistä

Lintujen nimille on ominaista kohtalaisen nopea muuttuminen. Muutokset koskevat sekä nimissä usein esiintyviä sporadisia ääntenmuutoksia että nimitysten vaihtumista kokonaan toiseksi. Uralilaisessa kielikunnan piirissä naapurimaailmakin on vain muutamia yhteisiä linnunnimiä. Esimerkiksi saamen ja itämerensuomen yhteissanastoon kuuluu Lehtirannan (1989) mukaan 12 nimeä: (inarinsaamen) *oppuu* 'pöllö' ~ (suomen) *hyypiä* 'huuhkaja', *njuhčâ* ~ *joutsen*, *kaijuu* ~ *kajava* 'lokki', *čiehcâ* ~ *sääksi*, *kuáppil* ~ *koppelo*, *kuáskim* ~ *kotka*, *kuorgâ* ~ *kurki*, *kiehâ* ~ *käki*, *puágui* ~ *pyy*, *čuáđgi* ~ *sotka*, *čášni* ~ *hännä* 'tikka' ja *vuorâš* ~ *varis*. Heti kuitenkin huomataan, että useiden sanojen äännevastaavuuksissa on merkittävää epäsäännöllisyyttä. Tarkkaan ottaen ainoastaan *käki* ja *sotka* ovat täsmälleen äännelaillisessa suhteessa saamelaisiin vastineisiinsa, joskin *hännä* ja *sääksi* ovat melkein samassa asemassa, koska edellisen konsonantti- ja jälkimmäisen vokaalisuhteiden erikoisuudet ovat ilmeisen sekundaareja (Olthuis 2007, 191 ja 260). Etymologisesti ongelmattomat vastineet on myös sanoilla *koppelo*, *kotka*, *pyy* ja *varis*, sillä niissä esiintyvä vaihtelu on johto-opin perusteella riittävän hyvin selitettävissä. Saamen *kuorgâ*-sanassa ensi tavun vokaali ei täsmää, ja Aikio (2002, 26) esittääkin, että kysymyksessä on kaksi eri sanavartaloa, nimittäin *kurki > suomen *kurki* ja *karki > inarin-saamen *kuorgâ*; jälkimmäisestä asusta on peräisin myös mordvan vastine. Vielä huomattavasti hämäämpää äännesuhteita edustaa *njuhčâ* ~ *joutsen*, ja alkukonsonantin vaihtelua esiintyy myös muiden etäsukukielten vastineissa, mutta se samoin kuin kurjen nimi heijastanee kuitenkin alkuperäistä etymologista yhteyttä.

Toisin on asian laita lokkia tarkoittavien sanojen kohdalla, sillä *kaijuu* ei ensi tavun vokaalin perusteella voi olla *kajava*-sanana vastine, vaan jos sanat kuuluvat yhteen muutenkin kuin vain onomatopoeettisuutensa puolesta, mikä kyllä tuntuisi sanan kokonaisuuden perusteella järkevältä, niin kysymyksessä täytyy saamassa olla suomalainen lainasana; tähän mahdollisuuteen viittaavat myös UEW (117) ja SSA (s.v. *kajava*). Sama pätee myös majavaa tarkoittavaan riimisanaan (pohjoissaamen *mádjit*; vrt. Saarikivi 2006, 117), ja molempien sanojen levikkikin on sikäli erikoinen, että ne puuttuvat läntisestä saamesta. Levikiltään laajempi, mutta äännesuhteiltaan sekä saamen sisällä että saamen

ja itämerensuomen välillä poikkeuksellinen on *oppuu* ~ *hyypiä*, ja koska näiden kolmen sanan lisäksi kantasaamessa ei Lehtirannan (1989) aineiston perusteella ollut muita *ka-johtimellisia sanoja, on lainautumista yhdessä onomatopoeettisuuden kanssa pidettävä parempana selityksenä tässäkin tapauksessa. UEW:n *kajavan* epävarmaksi vastineeksi mainitsema tundranenetsin ”*ho*” (UEW 117) muuten on lähinnä jokin tilapäismuodoste, ellei se sitten perustu suorastaan väärinkäsitykseen, mutta vaikka tällainen linnunnimi olisi tundranenetsissä aikaisemmin ollutkin, niin *kaja-vartalosta se ei ole kehittynyt, koska kanta-uralin *j säilyisi nenetsissä eikä vokaalikehityksellekään ole paralleeleja. SKES ja SSA mainitsevat toisenkin nenetsiläiseksi ilmoitetun mutta tavallisista lähteistä puuttuvan lokin nimityksen onomatopoeettisen vertailuaineiston joukossa; huomautettakoon vielä, että SSA:n artikkelissa kuvattu ääntely viittaa kala- eikä harmaalokkiin.

SSA:n mukaan saamelais-itämerensuomalainen yhteissana olisi myös (inarinsaamen) *káránâs* ~ *kaarne* ’korppi’, tosin sillä lisäyksellä, että niillä ”ei ehkä ole varsinaista etym. yhteyttä”. Lehtiranta (1989, 46) pitääkin eksplisiititesti saamen sanaa suomalaisena lainana, joskin tässä tapauksessa äänne-substituutiot olisivat niin erikoisia, että sanat voisivat tosiaan pikemmin olla onomatopoeettisia rinnakkaiskehittyä, mutta yhteissanaa ne eivät siis edusta.

SSA:han on hyväksytty myös *kuukkeli* ~ (pohjoissaamen) *guovssat*, mutta koska niiden välillä ei alkukonsonanttia lukuun ottamatta ole varsinaisia äännevastaavuuksia, Lehtiranta (1989) ei mainitse saamen sanalle etymologiaa, ja suomen sana onkin selitettävissä korrelaatiojohdokseksi *kuusanka*-tyyppisistä saamelaisista lainoista (Koponen 2001/2002, 4; Aikio 2004, 10; Aikio 2009, 107–110). Etymologisissa sanakirjoissa esiintyvä viittaus mahdolliseen onomatopoeettisuuteen on myös vailla perustetta (ks. jäljempänä). Koponen (2001/2002) on kiehtovalla tavalla verrannut saamen kuukkelin nimeä itämerensuomen *kaakko*-tyyppisiin linnunnimiin, joka Hakulisen (1975) mukaan on perustana myös ilmansuunnan nimitykselle, mutta koska suomen *kaakko* ja *kaakkuri* ovat synkronisesti onomatopoeettisia, tähän liittyvien sanojen suhde kaipaa vielä pohdintaa.

Toinen Koposen (2001/2002) käsittelemä sana on riekon nimitys, pohjoissaamen *rievssat*, jota en ensi sijassa vertaisi suomen *rääkkä*-sanaan ja sen itämerensuomalaisiin paralleeleihin, sillä niissäkin on kysymys onomatopoeettisuudesta, joten ruisrääkän soidinääni ei lievästä samankaltaisuudesta huolimatta kuulu tähän yhteyteen. Jos haluaa löytää itämerensuomesta *rä(ä)k*-alkuisia vastineita saamen sanalle, niitä olisivat lähinnä *räkättä*-tyyppisten sanojen kannat, mutta ongelmaton tämäkään vertailu ei ole. Pohjoissuomalainen linnunnimi *riekko* sinänsä näyttäisi *kuukkelin* tyyliin saamelaiselta lainalta riippumatta siitä, onko sanan levikki aikaisemmin ollut laajempi ja supistunut etelästä alkaen *metsikana*-nimityksen tieltä (vrt. Koponen 2001/2002, 3); Aikio (2009) ei kuitenkaan mainitse sanaa (vrt. myös Olthuis 2007, 165–166). Verbi *riekkuu* ja linnunnimi *riekko* vaikuttavat minustakin korrelaatiojohdoksilta, mutta näistä kahdesta voisi linnun nimitys olla vanhempi, ja *riekkuu* olisi

siis siinä tapauksessa alkuaan tarkoittanut riekkoista mekastusta (vrt. Häkkinen 2000, 258, 260, 262; Häkkinen 2004, 31; NSES s.v. *riekko*). Jos *riekkoa* kuitenkin pidetään ääntelystä johtuvana omaperäisenä sanana, se on silloin metaforinen eikä suoraan onomatopoeettinen ilmaus (vrt. jäljempänä).

Saamen allia tarkoittava sana (pohjoissaamen *hanyá*) puuttuu Lehtiranalta (1989) ilmeisesti epäsäännöllisten konsonanttivastaavuuksien takia, vaikka Bogár (2007, 17) pitää sanaa levikin perusteella ”[w]ith perfect confidence” yhteissaamelaisena (samoin Olthuis 2007, 151–152) ja arvatenkin UEW:n nojalla yhteisuralilaisena, vaikka UEW:n vertailussa saamen sana onkin mainittu epävarmana vastineena (UEW 13). Samojedin osalta UEW esittää etymologian varmana, mutta vertailu on virheellinen: tundranenetsin *ŋaqŋo* ’alli’ (~ metsänenetsin *ŋaqŋu* < kantanenetsin *ŋaqŋo) ei palaudu edes kantasamojediin, sillä eteläisten samojedikielten riektoon viittaavat tiedot edustavat toista sanaa, ja sekä ensi tavun vokaalisuhteista että sanan konsonanttiyhtymästä (laryngaaliksi puuttuu sekundaaristi ainoasta UEW:n siteeraamasta tundranenetsin esimerkistä, vaikka se olisi muuten ollut lähteistä helposti todettavissa) käy selville, ettei pohjoisten samojedikielten sanalla ole tekemistä saamen tai obinugrin sanojen kanssa, jotka nekin näyttävät keskenään yhteenkuulumattomilta. Huomattakoon vielä, että SSA:ssa (s.v. *alli*) mainittu nenetsin ”*avlyk* (allin huutona *a a avlyk*)” ei ole linnun nimitys eikä nomini ollenkaan, vaan se esiintyy yksinomaan äänen matkinnassa, joten siihen viittaaminen ei etymologisessa kirjallisuudessa ole aiheellista; samantapainen komin sana on oma ideofoninsa.

Saamelais-suomalaisia linnunnimiä on mainituin ja jäljempänä puheeksi tulevin varauksin kymmenen. Vastaava vertailu itämerensuomen ja samojedin välillä paljastaa odotuksenmukaisesti vielä huomattavasti vähäisemmän määrän yhteisiä linnunnimiä. SSA:n mukaan viidellä suomalaisella nimityksellä olisi vastineet samojedissa, nimittäin sanoilla *kaarne*, *kurki*, *kuukkeli*, *pyy* ja *varis*. Näistä *kuukkeli* voidaan poistaa luettelosta jo edellä esitetyn perusteella, ja saamen ja samojedin sanojen vähäinen samankaltaisuus on sekin satunnaista (Aikio 2009, 109); kysymyksessä on eteläisissä samojedikielissä esiintyvä pähkinähakin nimitys, ja se on lisäksi tulkittavissa puunkuorta tarkoittavan sanan johdokseksi (SW 65; Helimski 1997, 275; Donner–Sirelius–Alatalo 2004, 317). Varislintujen nimien vertailu *kaarne* ~ (tundranenetsin) *xərŋeq* ja *varis* ~ *wərŋe* näyttää ensi silmäykseltä lupaavammalta, mutta ensi tavun vokaalin nojalla suomen sanat eivät kuitenkaan sovi ehdotettujen samojedin vastineiden yhteyteen, sillä samojedin sanojen ensi tavun lyhyt vokaali voisi palautua vain kantaauralin *u:hun. Näissä sanoissa onomatopoeettisuus on kummallakin taholla hyväksyttävä alkuperän selitys. Suomen *pyy*-sanalla on linnunnimeksi poikkeuksellisen laaja levikki, joka saamen lisäksi kattaa mordvan, unkarin ja hantin, mutta selkupin *pēkä* ja sen kamassilainen vastine eivät kuulu sanueeseen, vaan alkukonsonanttiin rajoittuva yhtäläisyys on sattumaa (Sammallahti 1988, 548; Donner–Sirelius–Alatalo 2004, 82; Olthuis 2007, 164).

Ainoa varteen otettava ehdokas suomalais-samojedilaiseksi linnunnimeksi on näin ollen *kurki* ~ (tundranenetsin) *xərŋo*. Kolmen ensimmäisen äänteen

kohdalla äännevastaavuudet ovat siinä vanhastaan tunnettuja, ja klusiilin kadon *rk-yhtymästä on Aikio (2002, 26) selittänyt *i-vartaloissa säännölliseksi. Sana kuuluu siten Aikion rehabilitoimiin samojedilaisiin vastineisiin, sillä Janhunen (1981) ja Sammallahti (1988) olivat etymologian hylänneet. Joka tapauksessa samojedin sana on vanha johdos, ja jotain onomatopoeettista nimeen tuntuu suomessa ja luullakseni nenetsissäkin vielä sisältyvän, mihin viittaa myös edellä mainittu kantaauralin sporadinen vokaalivariaatio. Samojedin sanaston käsitteilyssä sekä UEW:n että SSA:n yleisenä puutteena on joka tapauksessa se, ettei Janhusen (1981) sanalistan antaman informaation luonnetta ole ainakaan kokonaisuudessaan otettu huomioon. Sanan puuttuminen listasta nimittäin tarkoittaa sitä koskevan vertailun kyseenalaisuutta tai suorastaan hylättävyyttä, ja SSA:n formaatissa tämän pitäisi näkyä vähintään lähdeviitteissä olevana mainintana.

Itse saamen *lodd* 'lintu' -sanalla on vastineet ainakin ugrilaisissa kielissä, mutta ne tarkoittavat hanhea. Ei ole selvää, onko merkitys laajentunut lännessä vai supistunut idässä, joskin Larsson (1993) tarkan pohdinnan jälkeen kallistuu edellisen vaihtoehdon kannalle. Semanttinen muutos on joka tapauksessa selväpiirteinen ja etymologisesti hyväksyttävä, ja Larsson liittää itämerensuomen *lintu*-sanan pitävästi tähän etymologiaan ja hylkää UEW:n mahdollisena pitämän yhteyden hantin pulmusta tarkoittavaan sanaan (UEW 249). Kummankin tavun vokaalin kehitys saamen perusteella yksiselitteisesti rekonstruoitavasta *lunta-asusta on kuitenkin ollut kantasuomessa epäsäännöllinen, ja sekä UEW:ssä että SSA:ssa rinnastus on siksi varustettu kysymysmerkillä (UEW 254; SSA s.v. *lintu*). SSA:n mukaan sitä voidaan kuitenkin pitää todennäköisenä, ja Häkkinen (NSES s.v. *lintu*) toteaa, että "[e]tävastineiden epävarmuudesta huolimatta sanaa pidetään yleensä vanhana ja omaperäisenä". Erkki Itkonen (1969, 396–397) on puolestaan huomauttanut, että rinnastus on mahdollinen vain olettamalla eufemistista, lapsenkieleen perustuvaa tai vastaavaa poikkeuksellista kehitystä. Kaikki edellä mainittu varmasti pitääkin paikkansa, mutta en ole huomannut kirjallisuudessa viitattavan siihen, miksi juuri tässä sanassa tavataan näin erikoisia vokaalisuhteita, vaikka syy on nähdäkseni ilmeinen: kun *lumi*-sanan partitiivissa tapahtui kantasuomessa säännöllisen äänteenmuutoksen kautta muutos *lumta > *lunta*, oli *lunta 'lintu' haitallisen homonymian välttämiseksi korvattava muulla sanalla, ja tarjolla on ollut tarkoitukseen sopiva hypokoristinen variantti (tai miksei myös metafoninen johdos, vaikka sellaiselle ei kaiketi ole paralleleja). Tilanne muistuttaa siis osin sitä ilmiötä, joka kohtasi *miñä 'miniä' -sanan palataalinasaalia: vaikka *ñ muuten aina muuttui dentaalinasaaliksi, tässä sanassa uniikki sporadinen muutos tuotti konsonanttiyhtymän, jonka tuloksena kantasuomeen tuli *minjä > *miniä* eikä homonyyminen **minä.

Onomatopoeettisuuden typologiaa ja tarkastelua

Toinen linnunnimien erikoispiirre on tunnetusti runsas onomatopoeettisuus (Marttila, tulossa; vrt. myös Jarva 2003, 25). Ilmiössä on kuitenkin ainakin kolme tasoa, jotka kannattaisi pyrkiä erottamaan ainakin etymologisessa tutkimuksessa ja leksikografiassakin; en tässä puutu yleiseen onomatopoeettisuuden tai deskriptiivisyyden määrittelyyn (vrt. Jarva 2003, 61), vaan jaottelu pohjaa kokemusperäiseen näkemykseeni. Puhtaasti onomatopoeettisia nimityksiä eli ideofoneja ovat ne, jotka koostuvat kokonaan linnun ääntelyn matkimisesta, esimerkiksi suomen *kuikka* ~ *kuikko* 'kuikka', *alli*, *tylli*, *liro*, *kuovi* ja *tiira*. Vielä yleisemmin linnun ääntelystä on johtamalla tai muuten muokkaamalla syntynyt kielen fonotaksiin soveltuva nimi, jonka onomatopoeettinen motivointi on edelleen synkronisesti havaittavissa, kuten osoittavat muiden muassa *kaakkuri*, *rääkkä*, *kurppa*, *räyskä*, *tiltalti* ja *naakka*, ja tällaisia sanoja voi nimittää onomatopoeettispuhaisiksi tai onomatopoeettiskantaisiksi. Näiden kahden ryhmän ero on luonnollisesti kielikohtainen ja sanan lopussa vaikuttavien fonotaktisten rajoitusten takia erityisesti suomelle tyypillinen, mutta on tapauksia, joissa eronteko on merkitsevä. Esimerkiksi suomen murteissa on olemassa paitsi mainittu *kuikkaa* tarkoittava puhtaasti onomatopoeettinen *kuikka* myös kuovin nimitys *kuikka* ~ *kuikko* (SMS), joka on kyllä onomatopoeettispuhainen mutta ei kuitenkaan ideofoni (perustana lentoääni *kui-kui* eikä yleisempi kutsuääni *kuo-vi*), minkä tähden nimitykset olisi sanaston tutkimuksessa mielellään pidettävä erillään; sanat esiintyvät eri murrealueilla, joten kysymys ei nimenomaan ole polysemiasta. Tiiran nimitykset *tiira* ja *kirri* edustavat päinvastaista tilannetta sikäli, että kirjallisuudessa niitä käsitellään kahtena samaan lajiin viittaavana sanana, mutta niiden alkuperä on erilainen: *tiira* on ensi sijassa kalatiiran ääntelyä kuvaava ideofoni, kun taas *kirri* pohjautuu pikemmin lapintiiran ääniin, ja sanojen varianttien levikki suomen murteissa (Merikallio 1922, 84–85) heijastaa osin edelleen tätä eroa, vaikka kumpikin nimitys on myös usein yleistetty koko suvun nimitykseksi. Viimeksi mainittu ilmiö on yleinen sekä kansanimissä että oppitekoisissa luomuksissa, esimerkiksi puhtaasti onomatopoeettinen *tylli* sisältyy myös nimitykseen *pikkutylli*, vaikka tämän lajin ääntely on varsin erilaista.

Edellä mainitut linnunnimet kuuluvat synkronisen onomatopoeettisuuden piiriin, mikä tarkoittaa, että kielen puhujat voivat yhdistää ne oitis linnun ääntelyyn. Diakronisesti onomatopoeettisiksi voidaan puolestaan kutsua sellaisia nimityksiä, joiden ääntelystä johtuminen ei nykykielen kannalta ole ilman muuta selvää, mutta etymologisesti tällainen kanta voidaan kuitenkin perustella. Jo puheena olleista nimistä tähän ryhmään kuuluvat nähdäkseni *kaarne*, *kurki*, *kajava* ja *varis*, ja niitä voi luonnehtia myös joko onomatopoeettispuhaisiksi tai onomatopoeettistaustaisiksi. Niiden kohdalla kysymys on siten kielihistoriallisesta tulkinnasta, mikä mahdollistaa myös erilaiset näkemykset ja vaihtelevat varmuusasteet, esimerkiksi SSA:ssa ei *varis* ole saanut mainintaa edes mahdollisesta onomatopoeettisuudesta, vaikka minusta sekä suomen *varis*

että tundranenetsin *wərje* ilman muuta sisältävät variksen ääntelyyn viittaavia elementtejä; tundranenetsissä myös variksen ääntelyä kuvaavat verbit *wərəm-* ja *wərəq-* (Tereščenko 1965, 45) kuuluvat linnunnimen yhteyteen. On myös tapauksia, joissa samaan lajiin viittaa sekä vanhempi onomatopoeettisperäinen nimitys että nuorempi synkronisesti motivoitunut synonyymi, näin esimerkiksi parissa *kajava* 'kalalokki' ja *kaija(kka)* id., jotka tarkasti ottaen tulisi myös käsitellä etymologian tutkimuksessa erikseen.

Paljon lukuisampia ovat kuitenkin tapaukset, joissa onomatopoeettisuutta on käytetty linnunnimen alkuperän selityspusteena lähinnä arvausten perusteella ja ainakin ilman tarkempaa tietoa linnun todellisesta ääntelystä. Vanhimista linnunnimistä *sääksi* on SSA:n mukaan "[v]armaankin alkuaan onomat. sana" (vrt. myös NSES s.v. *sääksi*; Häkkinen–Nikkilä 2004, 113), ja vaikka Hintikka (2008, 69) ei kohteliaasti pidäkään onomatopoeettisuutta "[t]äysin mahdollisena" selityksenä, niin sitä se kyllä on, ja UEW (469–470) on tässä oikealla kannalla jättäessään viittaamatta onomatopoeettisuuteen. Samoin SSA:ssa *pääsky* "on mahd. onomat. alkuperää", mutta yhteyttä linnunääniin ei siitä varsinaisesti ole tunnistettavissa (vrt. Hintikka 2008, 134) eikä sen enempää NSES kuin UEW onomatopoeettisuutta sanan yhteydessä mainitsekaan. Edellä puheeksi tuli jo *kuukkeli*, ja vaikka lajin äänivalikoima sinänsä on monipuolinen, niin mitään nimitykseen viittaavaa lajin ääniin ei varsinaisesti kuulu; Hintikka (2008, 175) toteaa, että "kuukkeli on enimmänsä aikaa hiljainen lintu, ja tyypillisimmät äänetkin ovat naukuvia" ja että "nimen perimmäistä etymologiaa voisikin ornitologin näkökulmasta pitää ennemmin epäselvänä kuin" onomatopoeettisena, ja tämä onkin asiassa ainoa pätevä näkökulma. Vailla yhteyttä linnun ääntelyyn on niin ikään *koskikara* (vrt. SSA s.v. *kara*²; NSES s.v. *karahka*; Hintikka 2008, 140), ja vaikka Hintikan mainitsema ajatus sen *karahka*-sanaan liittyvästä kuvaannollisesta alkuperästä olisikin kansanetymologinen, niin se, toisin kuin onomatopoeettisuus, on kuitenkin selitysyriytykseksi mahdollinen. Linnunnimen *uikku* SSA puolestaan sisällyttää suoraan *uikuttaa*-verbin sana-artikkeliin, joka sen mukaan käsittää "interjektioon *ui* (*ui-ui*, *uijui*) perustuvia onomat. sanoja" (samoin Häkkinen 2009, 30; NSES s.v. *uikku*), mutta tämä ei sovi yhdenkään uikkulajin ääntelyyn, ja Hintikka (2008, 48) esittääkin asian oikean laidan: "nimi *uik(k)u* on kuitenkin johdettu *uida*-verbistä". Sivuhuomautuksena mainitsen, että saamelaisperäinen *uivelo* on varmaankin syntynyt alkuperäisemmistä *ungelo-* ja *uivelo-*asuista kontaminoitumalla *uiva*-partisiipin kanssa ellei se sitten ole sekoittunut Gananderin sanakirjasta tunnetun samanasuisen adjektiivin kanssa (vrt. Häkkinen 2000, 265–266; Häkkinen 2007, 174; Aikio 2009, 283).

Ääntelystä ei niin ikään johdu *teeri* (Larjavaara 2004, 471; Hintikka 2008, 43; vrt. Häkkinen 2003, 38; Häkkinen 2004, 28–30), vaan ainoa varteen otettava etymologia on lainapohjainen; tästä samoin kun *käki-* ja *rastas-*sanasta ks. Larsson (1981). Sinänsä pitää paikkansa, että ääntä jäljittelevien sanojen äänneasu vaihtelee runsaasti, mutta *teeri*-sanana murrevariantit kuten *tetri*, *teyri*, *terri* ja *töyri* eivät ole yhteydessä onomatopoeettisuuteen (vrt. Häkkinen 2004,

42), vaan ne ovat kantasuomen *tetri-asun säännöllisiä jatkajia, ja variaatio on samanlaista kuin muissakin klusiili-likvida-yhtymän sisältäneissä sanoissa kuten *aura* tai *eilen*. Kyseisen konsonanttiyhtymän esiintyminen on sinänsä argumentti lainalähtöisyyden puolesta, koska se edustaa tyypillisesti vain kantasuomeen saakka palautuvaa fonotaktista rakennetta. Nimenomaan onomatopoeettisuuteen liittyvä murrevaihtelu on luonteeltaan erilaista, kuten havaitaan esimerkiksi kuovia tarkoittavista sanoista *kuili*, *kuiri*, *kuivi*, *kulli*, *kuova*, *kuovi* ja *kurli* (SMS).

Toinen kanallinnun nimitys *viiriäinen* sen sijaan ei ole selvä tapaus. Kirjakielissä viiriäisenä tunnetun linnun nimen SSA perustaa linnun viiruisuuteen (SSA s.v. *viiru*), mutta Häkkinen (NSES s.v. *viiriäinen*) huomauttaa, että vanhemmissa lähteissä *viiriäinen* on ollut käytössä peltopyyn nimenä ja että ”[p]eltopyy ei ole huomiota herättävän raidallinen, joten nimi voi viitata pikemmin linnun metallisen kirahtavaan ääntelyyn”. Merikallio (1922, 46) tuntee tämän ja muita *viiri*-alkuisia nimityksiä vain tervapääskyyn viittaavana, ja silloin kysymyksessä on ilman muuta onomatopoeettisuus, mutta peltopyyn kohdalla pitäisin vastaavaa selitystä kuitenkin epävarmana. Sekä viiriäinen että peltopyy ovat kyllä riittävän viiruisia, jotta SSA:n tekemä yhdistys olisi mahdollinen, mutta Merikallio (1922, 63–64) ei siis mainitse lajeille tämäntapaisia kansannimiä ollenkaan, ja kirjakielen sanan alkuperäinen viittaussuhdekin jää hämäräksi.

SSA toteaa yksikantaan *pulmunen*-sanana alkuperän olevan epäselvä, kun taas Häkkinen (2004, 85) mukaan ”[k]ysymyksessä voi olla alkuaan hoivakielen sana, jolla voi olla myös nimetyn olennon ääntelyyn perustuvaa motivaatiota”. Häkkinen toteaa myös, että kansankielessä nimestä on hyvin runsaasti variantteja, mutta Merikallio (1922, 28–29) kertoo, että lajilla on ”[m]elkein kaikkialla nimenä vain *pulmunen*, joka kyllä jonkun verran vääntyy eri murteissa”, ja hänen esittelemiensä murreasujen runsaus johtuu tässä niin kuin monen muunkin lajin tapauksessa säännöllisistä äännevastaavuuksista tyyliin *pulmunen* ~ *pulmune* ~ *pulumunen* ~ *pulumune* ~ *pulmuunen* ~ *pulmuinen*. Yksi sporadinen variantti lajin nimestä kuitenkin esiintyy, nimittäin Lounais-Suomessa käytössä oleva *purmunen*, mikä sinänsä voisi viitata jonkinasteiseen, hieman hämärään deskriptiivisyyteen, mutta varsinaista onomatopoeettisuutta nimityksessä tuskin on. Samoin olisin sillä kannalla, että *pulmunen* on tullut hoivakielen sanaksi lintua tarkoittavasta sanasta eikä päinvastoin. Muuten tämän kevätmuuttoaikanaan huomioita herättävän ja maaseutuyhteisössä hyvin tunnetun lajin nimi on suomen kielialueella hyvin yhtenäinen, sillä vain Karjalan kannaksella pulmusesta ovat olleet käytössä *tienrikko*-tyyppiset metaforiset nimet, ja siellä *pulmunen* on tavattu merkityksessä ’punatulkku’, mutta sekaan nusta nimitysten välillä ei odotuksenmukaisesti ole esiintynyt. Tiedot ”pulmusesta” käytöstä peipon nimityksenä ovat ilmeisen virheellisiä, sillä Merikalliolla (1922, 34) on vain yksi epävarmaksi merkitty tieto Luumäeltä, eivätkä vanhan kirjasuomen käännösesiintymät ole sen luotettavampia, ja sama koskee sanan mahdollista tilheen viittaavaa käyttöä, jota Merikallio ei tunne ollenkaan. Sen sijaan Merikallion (1922, 26) omalta kotiseudultaan Haukiputaalta tuntema

ryssänpulmunen 'tunturikiuru' (synonyyminä *lapinleivonen*) on luonnollisesti luotettava tieto, mutta siinäkin on huomattava määräteosan välttämättömyys (vrt. NSES s.v. *pulmunen*).

Muista pikkulintujen nimityksistä *peippo* ja *tulkku* ovat sellaisia, joille on ajateltu onomatopoeettista alkuperää (vrt. SSA; Häkkinen 2004, 85), mutta perusteita ei niidenkään kohdalla ajatukselle juuri ole, vaikka niitä samoin kuin ehkä *pulmusta* voi luonnehtia löyhässä mielessä deskriptiivisiksi. Toisaalta tällainen varovainenkin päätelmä voi osoittautua aiheettomaksi, kuten käy ilmi *hemppo*-nimen tapauksessa: SSA viittaa vielä sen mahdolliseen deskriptiiviseen alkuperään (s.v. *hempeä*), mutta nyttemmin sekä Häkkinen (2000, 261) että Nikkilä (2000; 2001, 106) ovat todenneet sen ilmeisen seikan, että sana on mukailten lainattu ruotsin samaa tarkoittavan *hämpling*-sanasta. Sanalla *hyyppä* ei ainakaan merkityksessä 'töyhtöhyyppä' ole onomatopoeettista pohjaa, ja pikemmin kuin suora merkityksen siirtymä huuhkajaa tarkoittavasta sanasta kysymyksessä voisi olla laina ruotsin *vipa*-sanasta, joka on kontaminoitunut *hyypiä*-tyyppisen onomatopoeettisen linnunnimen kanssa (vrt. Hintikka 2008, 85), ja NSES:ssa (s.v. *hyyppä*) Häkkinen puhuuikin tässä yhteydessä käänöslainasta.

Onomatopoeettisiksi arvelujen linnunnimien joukossa rajatapauksia, siis mahdollisesti mutta ei kuitenkaan ilman muuta ääntelyyn perustuvia nimityksiä, ovat nähdäkseni (*palo*)*kärki*, *närhi*, *tikka* ja *västäräkki*, vaikka Hintikka (2008) suhtautuukin niiden onomatopoeettisuuteen varsin myönteisesti. Lisäksi sellaisten sanojen kuten *kihu* (alkuperäisessä pohjoisimman Suomen merkityksessä 'tunturikihu'), *kyyhky*, (*ranta*)*sipi* ja *tilhi* suhdetta lintujen ääniin on vaikea aivan täsmällisesti määritellä, mutta niiden kuulumista onomatopoeettisuuden piiriin en silti epäile. Nimitys *kurmitsa* taas on selvästi onomatopoeettinen, mutta vain oletettavassa aiemmassa merkityksessä 'lehtokurppa', josta se on Tornionjokilaaksossa, lehtokurpan asuinalueen pohjoispuolella, siirtynyt keräkurmitsan ja kapustarinnan nimitykseksi (vrt. Merikallio 1922, 65), joten nykymerkityksessään se ei viittaa tarkoiteittensa ääntelyyn; sama pätee nimiin *kuiiri* (~ *kuovi*) ja *kurvi* (~ *kurppa*) sekä *kajava*, joka on aikanaan syntynyt kalalokin eikä (Suomessa harvinaisen läpimuuttajan) pikkukajavan ääntelystä.

Edellä on jo mainittu *liro* puhtaasti onomatopoeettisena nimityksenä, ja nimen alkuperä on siinä suhteessa varma eikä vain SSA:ssa mainitulla tavalla todennäköinen, minkä ovat todenneet myös Hintikka (2008, 96) ja Marttila (tulossa); lajin soidinääni on sanallisesti kuvattavissa nimenomaan *liro-liro-liro-liro*. Jos pohjoissaamassa on nimenomaan liroa tarkoittava *liráš*-sana (SSA s.v. *liro*), se lienee pikemmin rinnakkainen onomatopoeettiskantainen muodoste. Uudehkössä lintukirjassa (Vest-Aikio–Aikio–Aikio 1997, 95) esiintyy kuitenkin vain *suotnjoliráš* 'jänkäsirriäinen', eikä *liráš* perustu ainakaan tämän lajin ääntelyyn. Inarinsaamasta en löytänyt sanalle vastinetta, eikä jänkäsirriäisellä Olthuisin (2007, 221) mukaan ole kansankielistä nimeä, vaan hän on luonut lajille suomenmukaisen uudisnimen; jänkäsirriäinen pesii kohtalaisen yleisenä Inarin Lapissa, mutta jostain syystä lajista ei ole mainintaa kappaleessa, jossa

selvitetään muiden samassa yhteydessä käsiteltyjen, kuitenkin paljon harvinaisempien kahlaajien esiintymistä alueella.

Puhtaasti onomatopoeettisiin nimityksiin kuuluu myös *tikli*, jonka ääntelyä lintukirjoissa kuvataan tyyliin *tikelit*, mutta *tikli* sopisi myös semmoiseen äänen kuvaukseksi. Itse olen tunnistanut nimen ideofoniksi 1970-luvun puolestavälistä lähtien, ja myös *Linturetkioppaan* suomentajat toteavat yksiselitteisesti, että tikli on ”[s]aanut nimensä kirkkaasti helkkyvästä kutsuäänestä” (Keith – Gooders 1981, 712), eikä siksi ole syytä pitää tarpeellisena ajatusta, että *tikli* olisi lainattu ruotsin tikliä tarkoittavasta *steglits(a)*-sanasta (vrt. Häkkinen 2000, 261; Nikkilä 2001, 106; Häkkinen–Nikkilä 2004, 112–113; SSA s.v. *tikli*). Jos sana olisi lainattu ruotsista suomen murteisiin, tuloksena olisi ollut jotain sellaista kuin **te(e)klitsa*, vrt. *puufinkka* ~ *puuhinkka* < ruotsin *bofink* ’peippo’ tai *krö(ö)nsiskä* ~ *rö(ö)nsiskä* < *grönsiska* ’vihervarpunen’, ja sanojen samankaltaisuus selittyy joka tapauksessa paremmin ruotsin sanan diakronisella onomatopoeettisuudella. Hintikan (2008, 181) mukaan ”Nylander lainasi tai muodosti nimen ruotsin pohjalta”, mutta Nylanderin (1849, 290) tiiviistä esityksestä tätä ei voi suoraan päätellä. Tikli on poikkeuksellisen helposti havaittava ja tunnistettava laji, joka viihtyy aivan ihmisasutuksen läheisyydessä, joten sen ilmestyessä pihapiiriin nimeämisen tarve on ollut välitön, ja tauotta kuuluva kutsuääni on täyttänyt tämän tarpeen. Suomen ensimmäiset tunnetut tiklihavainnot tehtiin vasta 1800-luvulla, mutta on mahdollista, että laji on levinnyt maahan jo aikaisemmin, ehkä 1700-luvulla ilmaston ollessa lämpimämpi niin, että monia myöhemmin hävinneitä lajeja kuten kattohaikaroita ja sininärhiä pesi Suomessa. Häkkinen (2000, 264, 268–269; 2004, 76) mainitsemat Nylanderin aikaisemmat viittaukset tiklin suomenkieliseen nimeen eivät kuitenkaan viittaa tähän lajiin, vaan muihin lajeihin kuten esimerkiksi *kivenviha* kiuruun (Nylander 1849, 289; Häkkinen 2004, 97) tai Schroderuksen ”tyainen” tietysti tiaseen ja Jusleniuksen *korpipeippo* järripeippoon (Merikallio 1922, 35); selkeästi virheelliset määritykset tai ehkä pikemmin nimisekaannukset ovat tunnetusti olleet mahdollisia vanhemmassa kirjallisuudessa kuten Häkkinenkin (2004, 81) toteaa (vrt. myös Larjavaara 2004, 473–476).

Marttila (tulossa) on tehnyt kiinnostavan tilastollisen analyysin 112 suomalaisen linnunnimen onomatopoeettisuudesta. Hän noudattaa varsin tarkasti SSA:n luonnehdintoja, minkä takia onomatopoeettisiksi katsottuja nimityksiä on hänellä jonkin verran liikaa: edellä esitetyn perusteella onomatopoeettisuus ei kelpaa alkuperän selitykseksi suomen sanoille *kara*, *kuukkeli*, *pulmunen*, *pääsky*, *riekko*, *teeri*, *sääksi* ja *uikku*; näistä neljä esiintyy Marttilan aineistossa varmoina ja neljä mahdollisina onomatopoeettisina sanoina. Lisäksi (*pikku*)*kajava*, *kuiri*, *kurmitsa*, (*ranta*)*kurvi* ja mainituin varauksin *hyppä* ovat onomatopoeettisia muissa kuin kirjakielen mukaisissa merkityksissään, joihin Marttila niiden käsittelyssä kuitenkin ainoastaan viittaa. Sanat *peippo* ja *tulkku* siirtäisin siis deskriptiivisten linnunnimien joukkoon, ja niiden seurana olisivat silloin Marttilan luokittelussa sopivan tuntuisesti muiden muassa *pöllö*

ja (lähempänä onomatopoeettisuutta oleva) *lokki*. Toisaalta nostaisin Marttilan epävarmoina tapauksina pitämät nimitykset (*ranta*)*sipi*, *kirvinen* ja *kiuru* varmasti onomatopoeettisten luokkaan, ja samoin tietysti *tikli* ja diakronisesti nähdäkseni myös *varis* kuuluvat onomatopoeettisiin sanoihin. Täten onomatopoeettisten sanojen osuus linnunnimien kokonaismäärästä ei putoa aivan niin jyrkästi, mutta melko merkittävästi kuitenkin.

Suomen ja tundranenetsin linnunnimien ja niiden tutkimuksen vertailua

Tundranenetsin linnunnimistön tutkimusta helpottaa suuresti se, että Rjabicev (1986, 188–190) on kerännyt lintukirjaansa tundranenetsinkieliset nimet 80 lajille. Hänenkään listansa ei ole aivan kattava, mutta varsin edustava se on, sillä siihen kuuluu 24 sorsalintua, 15 varpuslintua, 13 kahlaajaa, 8 lokkilintua, 7 päiväpetolintua, 4 pöllöä, 3 kuikkalintua, 2 kurkilintua, 2 kanalintua sekä käki ja tikka. Kirja keskittyy pohjoisen Jamalin niemimaan lintuhin, mikä selittää varpuslintujen ja kanalintujen suhteellisen vähäisyyden, mutta yleisistä sanakirjalähteistä (Lehtisalo 1956; Tereščenko 1965) listaa täydentämällä saadaan kielialueen linnunnimistä kohtalaisen tarkka kokonaiskuva. Rjabicev on lintutieteilijä, joka tekee ahkerasti kenttätöitä tundranenetsien alueella ja heidän avustuksellaan, ja kieliaineiston hän on kirjannut huolellisesti paikan päällä ja työstänyt sitä asiantuntijoiden tuella. Luettelo on niin ollen varsin luotettava, ja siinä ilmenevät harvat virheet ja puutteet on muiden lähteiden perusteella helppo todeta.

Suomessa vastaavaa lintu- ja kielitieteellisen kenttätutkimuksen yhdistelmää on edustanut oikeastaan vain Merikallio (1922). Hänen työnsä on sinänsä kohtalaisen laaja ja kattava, mutta varsinaista kenttätöitä hän teki vain parilla suhteellisen suppealla alueella, nimittäin Pohjois-Pohjanmaalla ja sen naapurustossa sekä Raja-Karjalassa ja Aunuksessa karjalan ja livvin puhujien parissa. Suurimmasta osasta Suomea Merikallio (1922) sai aineistonsa perin eriskummallista tietä: hän vieraili talvella 1918–1919 Riihimäen vankileirillä ja haastatteli siellä vankeina viruvia punaisia ja vartijoina toimivia valkoisia. Merikallio (1922, 1–3) suhtautuu ilmeisen optimistisesti näin keräämänsä aineiston laatuun, mutta on todettava, että menetelmä on kaukana ihanteellisesta ja aineiston puutteet näkyvät selvästi eteläsuomalaisten lajien tiedoissa. Hieman paradoksaalisesti voisi sanoa, että tundranenetsin vähäisen aineiston perusteella on mahdollista saada melko hyvä kuva kielialueen linnunnimistöstä, kun taas suomen kielen sinänsä hyvin laajat murretiedot eivät helposti paljasta murteille ominaisia nimijärjestelmiä.

Hyvien lähteiden ansiosta tundranenetsistä tunnetaan esimerkiksi kaikkien Jamalilla pesivien neljän sirrilajin, neljän lokkilajin, kolmen kihulajin ja kolmen västäräkkilajin nimet. Joitakin aukkoja kokonaisaineistossa edelleen

silti on, ja vaikka osa niistä selittyy kenttätyön kuitenkin liian vähäisestä määrästä ja kattavuudesta, on tietysti myös mahdollista ja todennäköistäkin, että jokaiselle asuinalueensa lintulajille tundranenetseillä ei ole vakiintunutta nimitystä, vaan vaikkapa Obin rantatiheiköissä viihtyvä pikkulintu tai märimmillä suon osilla pesivä kahlaaja on saattanut jäädä nimettömäksi. Samalla voidaan kuitenkin todeta pitävästi, että kaikilla ihmisten havaintopiiriin suinkin kuuluvilla lajeilla on vakiintuneet ja laajasti tunnetut nimensä linnun koosta tai taloudellisesta merkityksestä riippumatta. Läpinäkyvät linnunnimet kertovat myös monipuolisesta lintujen tuntomerkkien ja elintapojen havainnoinnista. Esimerkiksi kivitaskulla on kaksi synonyymistä nimitystä, *pan° ser læqmor* ”valkohelmalintu” ja *lyimpyako* ”kotkanen”; molemmat viittaavat kivitaskun valkoiseen pyrstön tyveen, joka muistuttaa nuoren maakotkan samanlaista kuviointia. Västäräkkilajeista keltavästäräkki on *ɲæwa pəryidyenya* ”mustapää” ja sitruunavästäräkki *ɲæwa tasyexey°* ”keltapää”, koska pään väri on ratkaiseva tuntomerkki nimenomaan näiden kahden muuten varsin samannäköisen lajin erottamiseksi toisistaan. Esimerkki lintulajin ekologiaa valaisevasta nimestä on *syid° nyicy°h* ”kahdesti pesijä” eli ’tunturikiuru’, koska kysymyksessä on ainoa alueella esiintyvä lintulaji, jolla tavataan kahta pesyettä. Lajien välillä havaittuja sukulaisuus-suhteita taas kuvaa uivelon sinänsä proosallinen nimitys *nyudya xalenkad°* ”pikkukoskelo”. Metaforisesta onomatopoeettislahtoisesta ilmauksesta on kysymys liroa tarkoittavassa *yicy°da* ”vedetön” -nimityksessä, koska liron yhteysääni on tulkittu kuuluvaksi *yiq-yiq-yiq*, mikä ei ole pelkästään merkityksetön äännejono, vaan tarkoittaa ”vettä, vettä, vettä”; sana tunnetaan yllättäen vain Lehtisalolta (1956, 134a), häneltäkin ilman tarkkaa käännöstä ja viittausta *yiq* ’vesi’ -sanaan.

Vaikka erityisesti Rjabicevin (1986, 188–190) mutta myös Lehtisaloon (1956) ja Tereščenkon (1965) perusteella tundranenetsin linnunnimistöistä saadaan edustava, joskaan ei täydellinen kuva, myös monet metodologiset ongelmat ovat ilmeisiä. Samoin kuin osittain suomen aineistossa, tietoja on eri murteista varsin epätasaisesti, joten useita murrevariantteja puuttuu varmasti kokonaan ja tunnettujen vaihtelutapausten tarkempi analyysi on hankalaa ellei mahdotonta. Tilannetta mutkistavat vielä keruutyön muut puutteet, esimerkiksi se seikka, että Lehtisaloon (1956) sanakirja sisältää paitsi varsinaisia linnunnimiä myös lintulajeja puhtaasti kuvailevia ilmauksia, jotka hän keräsi Matvei Jadnelta kesällä 1928 Suomessa (vrt. Louheranta 2006, 191), esimerkiksi naurulokki olisi Jadnelta saadun tiedon mukaan ”mustapäinen lokki” (Lehtisalo 1956, 149a), kun taas Rjabicev (1986, 190) antaa ilmeisen vakiintuneen lajinnimen *toh xələw°* ”järvilokki”. Varsinaiset linnunnimet varmistuvat yleensä muista lähteistä ja myös Lehtisaloon muilta kielenoppailta, mutta aina ei luonnollisestikaan ole varmaa, onko Jadne luonut nimityksensä paikan päällä, niin kuin useimmiten vaikuttaa, vai onko kysymys kuitenkin vaikkapa edes pienellä murrealueella tavattavasta nimestä. Vastaavia tilapäismuodosteita ja epävarmoja tapauksia on myös suomen murretiedoissa, eritoten Merikallion (1922) laajassa vankileiri-aineistossa. Yleinen metodologinen ongelma liittyy myös linnunnimien kään-
nöksiin tai niiden asemesta kielenoppaalta saatuihin kuvauksiin, jotka joskus

johdattavat määrittelyn äärelle, mutta huomattavasti tavallisempi tilanne on se, että kuvauksesta ei voi päätellä mitään pitävää, mikä korostaa sekä tietojen keräämisen haastavuutta että niiden tarkastelussa vaadittavaa kriittisyyttä.

Yhteenvetoa

Vaikka tavallisimmat linnunnimet kuuluvat kielen perussanastoon, suurimmalla osalla niistä on kuitenkin varsin pieni frekvenssi ja murrevariantteja ja -vastineita esiintyy siksi tyypillisesti muuta sanastoa runsaammin (vrt. Häkkinen 2004, 19; Häkkinen–Nikkilä 2004, 105). Tätä erikoispiirrettä on tosin helppo myös liioitella, kuten edellä pulmuseen ja teeren nimitysten kohdalla on käynyt ilmi. Merikallio (1922, 6) mainitsee vastaavasti, että esimerkiksi keltasirkulla on peräti 36 eri nimeä, mutta varsinaisesta lajiartikkelista (Merikallio 1922, 29) käy ilmi, että tuohon lukuun sisältyy useita produktiivisia deminutiiveja ja yhdyssanan perusosia sekä karjalan ja livvin vastineita kuten *keltasirkku*, *keltasirkkunen*, *sirkku*, *sirkkunen*, *tavallinen keltasirkkunen*, *tsirkkunen*, *tširkkunen* ja *keldatširkkuni*, ja Merikallio toteaaakin, että lajin ”[m]elkein ainoa nimitys” on *keltasirkku* ja vain Koillismaalla on käytössä aivan oma sanansa *rösssi*. Merikallion tietojen perusteella onkin ilmeistä, että yhdellä murrealueella on kustakin lintulajista ollut käytössä yksi nimitys tai korkeintaan muutamia synonyymisiä nimityksiä, ja jos näennäisesti samaa sanaa on käytetty useasta lajista, niiden sekä alkuperän että levikin on syytä olettaa olleen erilainen niin, että lajien välille ei ole syntynyt sekaannusta. Onomatopoeettisuuden yhteydessä mainitussa esimerkissä *kuikka* ’kuikka’ on itä- ja pohjoissuomalainen sana, kun taas *kuikka* ’kuovi’ tunnetaan Länsi-Suomesta (SMS), jossa taas *kaakko* ja sen variantit esiintyvät kirjakielen systeemistä puuttuvana geneerisenä sanana ’kuikkalintu’. Merikallion (1922) aineistosta kansanomaisia linnunnimijärjestelmiä voidaan löytää ainakin hänen varsinaisilta keruualueiltaan, esimerkiksi Pudasjärvellä on ollut käytössä yksinkertainen nimipari *isokuikka* ’kuikka’ ja *pikkukuikka* ’kaakkuri’ (Merikallio 1922, 88–89). Warelius (1855, 25–27) puolestaan esittelee tiiviisti, mutta valaisevasti Tyrvään linnunnimiä, ja sama lajipari on hänellä *kakkuri* ’kuikka’ ja *uku* eli *vähäkakkuri* ’kaakkuri’ (vrt. SMS s.v. *kakkuri*).

Linnunnimien murremaantieteelliset ja kielihistorialliset ominaisuudet noudattavat koko lailla samoja lainalaisuuksia kuin muunkin sanaston, mutta puhujien kompetenssissa on ilman muuta linnunnimien suhteen enemmän asuin- ympäristöstä, elinkeinoista ja henkilöhistoriasta johtuvia eroja kuin monien muiden alojen sanaston kohdalla. On kuitenkin oletettava, että kaikilla vähänkin ihmisten teille osuvilla lajeilla on kansanomaiset nimityksensä, ja niiden tuntemus on ymmärrettävästi ollut laajempaa silloin, kun kieliyhteisö on harjoittanut luontaiselinkeinoja. Suomen alueella pesii 235 lintulajia, joista 24 on äärimmäisen vähälukuista ja 17 muunkin kanta on vain satoja pareja koko maassa (Solonen 1985, 9; varsinaisia muutoksia lukuihin ei vielä parissa vuosikymmenessä

ole tullut), ja kun sellaisia säännöllisiä läpimuuttavia lajeja, jotka saattavat viivähtää Suomessa yhtään pidempään, on vain muutamia, niin nimettäviä lintulajeja on melko tarkkaan kaksisataa; jokseenkin näin monen lajin nimityksistä murretietoja onkin olemassa (Merikallio 1922; vrt. Häkkinen 2003, 30; Häkkinen 2004, 20; Häkkinen–Nikkilä 2004, 105; Marttila, tulossa). Huomattava on myös, että useat lajit ovat levinneet Suomeen melko hiljan, esimerkiksi Nylanderin (1849, 290) nimeämä rautiainen oli vielä 1900-luvun alussa ”koko maassa hyvin harvalukuinen” (Solonen 1985, 152), joten ei ole yllättävää, ettei juuri tälle lajille tunneta kansanomaista nimeä (Häkkinen 2003, 40; Häkkinen 2004, 19–20). On myös ilmeistä, että monet sanakirjoissa ja muussa kirjallisuudessa havaittavat puutteet ja epäjohtonmukaisuudet johtuvat useammin linnunnimien kerääjistä kuin niiden käyttäjistä, mikä sinänsä ei keruutyön haasteellisuuden huomioon ottaen ole yllättävää.

Linnunnimijärjestelmiä tarkasteltaessa korostuu yhdyssanojen runsaus (vrt. Häkkinen 2000, 262; Häkkinen 2003, 33), mikä vaikkapa kahdensadan tarkoitteen nimeämisessä onkin väistämätöntä. Kolmessa tuoreessa kirjassa (Häkkinen 2004; Olthuis 2007; Hintikka 2008) korpukseksi on valittu Suomessa tavattujen lintulajien joukko, mikä entisestään lisää yhdyssanojen osuutta, koska aineiston enemmistö on silloin nimityksiä, joita ei ole eikä ole voinut olla kansankielessä. Kyseinen otos ei yleisesti saati linnunnimien tutkimuksen kannalta ole edustavin, koska siihen sisältyy paljon suurharvinaisuuksia, joiden esiintyminen, ja vastaavasti monien muiden lajien esiintymättömyys, perustuu paitsi lintujen myös lintuharrastajien liikkeiden sattumanvaraisuuteen. Marttilan (tulossa) 274 lajin korpus on tarkoitukseen huomattavasti sopivampi, ja vaikka siihenkin sisältyy kymmeniä varsin harvinaisia lajeja, seikalla ei ole vaikutusta yhdyssanojen perusosiin keskittyvään analyysiin. Marttila herättää myös keskustelua yhdyssanamuotoisten linnunnimien historiasta, ja siihen on todettava, että vaikka esimerkiksi kantauraliin ei voida yksittäisiä yhdyssanoja tai opaakeja sanaliittoja suoraan rekonstruoidakaan, niin on selvää, että tapauksissa, joissa kaikissa nykyisissä uralilaisissa kielissä semanttinen yksikkö luodaan kaksisanaisella ilmauksella tyyliin tundranenetsin *ɲarka xalenkad°* ’isokoskelo’ ja suomen *isokoskelo*, rakennetyyppi sinänsä palautuu muodossa tai toisessa kantauraliin (vrt. Häkkinen–Nikkilä 2004, 106), ja linnunnimien moniosaisuus ylipäänsä on kehittynyt paljon varhaisemmissa kielen kehitysvaiheissa.*

* Kiitän lämpimästi Ante Aikiota, Auli Hakulista, Jukka Hintikkaa, Eino Koposta, Janne Saarikiveä ja Sirkka Saarista tekstini kommentoinnista. Kommenteista oli paljon hyötyä, ja olen pyrkinyt ottamaan ne huomioon, mutta sanoistani vastaan tietysti itse. Erityisen kiitoksen lausun Annu Marttilalle siitä, että hän antoi minun tutustua tuoreen väitöskirjansa ennakkoversioon.

Kirjallisuutta

- Aikio, Ante 2002: New and old Samoyed etymologies. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57, 9–57.
- 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. – Hyvärinen, Irma – Kallio, Petri – Korhonen, Jarmo (Hrsg.): *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 63. Société Néophilologique, Helsinki.
- 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Doctoral dissertation, University of Oulu. [<http://cc.oulu.fi/~anaikio/slw.pdf>]
- Bogár, Edit 2007: The dialectological distribution of Saami bird denotations. – *Иднакар* № 2 (2), 16–20.
- Donner, Kai – Sirelius, U. T. – Alatalo, Jarmo 2004: *Sölkupisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXX. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1975: *Kaakko* ilmansuunnan nimityksenä. – *Virittäjä* 79, 364–369.
- Helimski, Eugen 1997: *Die matorische Sprache*. Studia Uralo-Altaica 41. Attila József University, Szeged.
- Hintikka, Jukka 2008: *Suomen lintujen nimet: merkitys ja alkuperä*. Neirologustannus, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2000: Suomen kirjakielen sanaston vakiintuminen. – Punttila, Matti – Jussila, Raimo – Suni, Helena (toim.): *Piipliakielestä kirjakiieleksi*, 254–278. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- 2003: Diakroniaa synkroniassa. Suomen linnunnimistön rakenne ja kehitys. – Koskela, Merja – Pilke, Nina (toim.): *Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-symposiumi XXIII*, 30–48. Vaasan yliopiston käännösteorian, ammattikielten ja monikielisyiden tutkijaryhmän julkaisut 30. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- 2004: *Linnun nimi. Kirjakiellemme linnunnimistön historia*. Teos, Helsinki.
- 2007: Suomen kirjakielen saamelaiset lainat. – Ylikoski, Jussi – Aikio, Ante (doaimm.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, 161–182. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa – Nikkilä, Osmo 2004: Zu einigen entlehnten Vogelnamen in der finnischen Sprache. – Hyvärinen, Irma – Kallio, Petri – Korhonen, Jarmo (Hrsg.): *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, 105–116. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 63. Société Néophilologique, Helsinki.
- Itkonen, Erkki 1969: Zwei Lehrbücher der Geschichte des Ungarischen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 37, 390–406.

- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 77, 219–274.
- Jarva, Vesa 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Keith, Stuart – Gooders, John 1981: *Linturetkiipas*. WSOY, Helsinki.
- Koponen, Eino 2001/2002: Zur Etymologie zweier lappischer Vogelnamen: *rievsák* ‘Moorschneehuhn’ und *guovsák* ‘Unglückshäher’. – *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge* 17, 1–8.
- Larjavaara, Matti 2004: Linnun nimet kirjoissa. Kirja-arvostelu: Kaisa Häkkinen: Linnun nimi. – *Virittäjä* 108, 470–479.
- Larsson, Lars-Gunnar 1981: Three Baltic loanwords in Fennic: on dating preliterary linguistic material. – *Acta Universitatis Upsaliensis: Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis, Nova Series* 3:2, 17–55.
- 1993: Zum Problem der urfinnisch-ugrischen Vogelbezeichnungen. – Bakró-Nagy Marianne – Szij Enikő (szerk.): *Hajdú Péter 70 éves*, 255–259. *Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes* 15. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Lehtisalo, T. 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XIII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Louheranta, Olavi 2006: *Siperiaa sanoiksi – uralilaisuutta teoiksi. Kai Donner poliittisena organisaattorina sekä tiedemiehenä antropologian näkökulmasta*. Research series in anthropology 9. University of Helsinki, Helsinki.
- Marttila, Annu, tulossa: *A cross-linguistic study of lexical iconicity and its manifestation in bird names*. Doctoral dissertation preprint. University of Helsinki, Helsinki.
- Merikallio, Einari 1922: *Suomalaisia lintujen nimiä*. Suomalaisen eläin- ja kasvitieteellisen seuran Vanamon julkaisuja 2: 1. Vanamo, Helsinki.
- Nikkilä, Osmo 2000: Entlehnung und Expressivität. – *Congressus Nomus Internationalis Fenno-Ugristarum* II, 390. University of Tartu, Tartu.
- Nikkilä, Osmo 2001: Lainasanat ja ekspressiivisyys ruotsalaisten lainasanojen valossa. – Leskinen, Juha (toim.): *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta*, 103–123. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- Nylander, W. 1849: Finska Foglars Finska namn, systematiskt ordnade. – *Suomi* 8/1848, 285–295.
- Olthuis, Marja-Liisa 2007: *Inarinsaamen lajinnimet. Lintujen ja sienten kansannimitysten historiaa ja oppitekoisten uudisnimien muodostuksen metodiikkaa*. Anarâškielâ servi, Ivalo.

- RJABICEV = Рябицев, В. К. 1986: *Птицы тундры*. Средне-Уральское книжное издательство, Свердловск.
- SAARIKIVI, JANNE 2006: Vanhoja etymologioita uusissa kansissa. Kirja-arvostelu: Kaisa Häkkinen: Nykysuomen etymologinen sanakirja. – *Virittäjä* 110, 111–123.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages. – Sinor, Denis (ed.): *The Uralic languages: description, history and foreign influences*, 478–554. Handbuch der Orientalistik 8, Handbook of Uralic studies 1. E. J. Brill, Leiden.
- SKES = Toivonen, Y. H. – Itkonen, Erkki – Joki, Aulis J. – Peltola, Reino 1955–1981: *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. I–VII. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII:1–7. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1–. 1985–. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SOLOMONEN, TAPPIO 1985: *Suomen linnusto: esiintyminen ja perusbiologiaa*. Lintutieto, Helsinki.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä*. 1–3. 1992–2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SW = Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien*. Castrenianumin toimitteita 17. Suomalais-Ugrilainen Seura – Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Helsinki.
- TEREŠČENKO = Терещенко, Н. М. 1965: *Ненецко-русский словарь*. Советская Энциклопедия, Москва.
- UEW = Rédei Károly: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. 1–3. 1986–1991. Akadémiai Kiadó, Budapest – Harrassowitz, Wiesbaden.
- WARELIUS, ANTERO 1855: Kertomus Tyrvään pitäjämästä 1853. – *Suomi* 14/1854, 1–194.
- VEST-AIKIO, ANJA – AIKIO, JOUNI – AIKIO, ESKO 1997: *Lottit luonddus*. Davvi Girji, Kárášjohka.

Tapani Salminen
Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit
PL 25
00014 Helsingin yliopisto
tapani.salminen[a]helsinki.fi